दलित र गैरदलित विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहको तुलनात्मक अध्ययन

प्रस्तोता

नाम : पुष्पा गोले

परीक्षा रोल नं. : २१४०१००

रजिष्ट्रेसन नं. : ९-२-४६७-७३-२००९

शैक्षिक वर्ष : २०७०/२०७१

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय,

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम.एड.

दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा(**H.Ed.598**) विषयको लागि तयार पारिएको शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग

सुन्दरहरैंचा-१२, मोरङ

२०७४

दलित र गैरदलित विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहकोतुलनात्मक अध्ययनपुष्पा गोले२०७४

विषय : मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र सिफारिस गरिएको सम्बन्धमा ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग

सुन्दरहरैंचा, मोरङ

उपर्युक्त सम्बन्धमा यस क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M. Ed.) **स्वास्थ्य विभाग (H. Ed. 598)** का विद्यार्थी **पुष्पा गोलेले दलित र गैरदलित विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहको तुलनात्मक अध्ययन** शीर्षकको शोधकार्य मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा गर्नु भएको र निजको शोधकार्य र शोध लेखनबाट म सन्तुष्ट रहेकाले उक्त शोधपत्र वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोधपत्र समावेश गरिएको मिति : २०७४/०३/२६

इश्वी.सम्बत् : 10 July 2017

....

जनार्दन गुरागाई

शोध निर्देशक

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M. Ed.)

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग (H. Ed. 598) का विद्यार्थी **पुष्पा गोलेले दलित र गैरदलित विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहको तुलनात्मक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भई आएको हुँदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क. स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री जनार्दन गुरागाईं	विभागीय प्रमुख	
२.	श्री जनार्दन गुरागाईं	शोध निर्देशक	
३.		वाह्य परीक्षक	

वाह्य परीक्षण गरिएको मिति :

इश्वी.सम्बत् :

घोषणा

यो शोधपत्र मेरो ज्ञान तथा सम्बन्धित अध्ययन क्षेत्रमा आधारित रही तयार पारेकी हुँ साथै कुनै पनि विश्वविद्यलायमा यस प्रयोजनार्थ यस अघि प्रस्तुत गरेको छैन भनी घोषणा गर्दछु । यो शोधपत्र मेरो आफ्नै अध्ययन अनुसन्धानको परिणाम हो र यस शोधपत्रमा केही सन्दर्भ सूचीकृत विषय वस्तु बाहेक अन्य प्रस्तुत विषय वस्तु मेरा मौलिक छन् ।

पुष्पा गोले

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न दलित र गैरदलित विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा झापा जिल्ला मेचीनगर नगरपालिका एकमा स्थित निन्दा टोलमा अध्ययन गरी यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने शिलशिलामा मुख्यत शोधपत्रको प्रारम्भ देखि अन्त्यसम्म नियमित सुपरिवेक्षण, मार्ग निर्देशन र अमूल्य सल्लाह सुझाव दिनुहुने आदरणीय शोध निर्देशक अर्थात विभागिय प्रमुख श्री जनार्दन गुरागाई ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन प्रकट गर्दछु । यस शोधपत्र तयार गर्दा सहयोग गर्नु हुने यस सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको प्रमुख श्री पीतकुमार श्रेष्ठ र स्वास्थ्य विषयका शिक्षक श्री कृष्णप्रसाद भुर्तेल ज्यूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै आवश्यक सन्दर्भसामग्री उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने सुकुना बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवारलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

यस अध्ययन आवश्यक तथ्याङ्क संकलनका क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने मेचीनगर नगरपालिका एक निन्दा टोलमा रहनुभएका नमुना क्षेत्रमा पर्नु भएका उत्तरदाताहरुलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु । साथै यस अध्ययनको क्रममा अमूल्य सहयोग र सुझाव दिनुहुने मित्रहरु प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने टिना कम्प्युटर (यज्ञमणि निरौला) लाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

पुष्पा गोले

सोधसार

दलित र गैरदलित विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा रही यो शोधपत्र पुरा गरिएको छ यस शोध पत्रको उद्देश्य विवाहित महिलामा गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाह सम्बन्धी ज्ञान तथा व्यवहारको पहिचान गर्ने, गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहमा परिवारको भूमिका अध्ययन गर्न र दलित र गैरदलित महिलाहरु बीच गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहमा परिवारको भूमिका तुलना गर्ने भनी ३ वटा उद्देश्य रहेका छन् ।

यो अध्ययन झापा जिल्लाको मेचीनगर नगरपालिका १ निन्दा टोलका दलित र गैर दलित महिलाहरुमा गरिएको छ यो अध्ययनमा परिमाणात्मक अनुसन्धान ढाँचाका साथै गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको पनि प्रयोग गरी अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ । यस अध्ययनमा निन्दा टोलका विवाहित महिलाहरु मध्ये दलित समुदायका ३६ जना र गैर दलित समुदायका ६८ जना गरी जम्मा १०४ जना महिलालाई अध्ययनको नमुनाको रुपमा लिइएको छ भने नमुना छनोटको लागि दलित समुदायमा जनगणना विधि गैर दलित समुदायमा सिस्टमेटिक रेन्डम सेमप्लिङ विधि प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनलाई पूरा गर्नका लागि तथ्याङ्क संकलनका लागि अन्तरवार्ता सूचीलाई मुख्य साधनको रुपमा लिइ अध्ययन क्षेत्रमा प्रत्यक्ष उपस्थित भई नमुनामा परेका महिलाहरुलाई प्रत्यक्ष भेटघाट गरी प्रत्यक्ष रुपमा नै अन्तरवार्ता सूची भराई तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुमा ज्ञान सम्बन्धी गरिएको अन्तरवार्तामा पहिलो गर्भवतीका उपयुक्त उमेरमा २०-२४ वर्षमा पहिलो गर्भवती हुँदा राम्रो भन्ने दलित समुदायका ५५.५६ % र गैरदलित समुदायका ५२.९४ % रहेका छन् । गर्भजाँच गराउँन जाने स्थान सबैभन्दा बढी अस्पतालमा दलित समुदायका ३८.८९% गैरदलित समुदायका ४१.१८% रहेकाछन् । गर्भ अवस्थामा टी.टी. खोप लगाउनु पर्छ भन्ने दलित समुदायका ६६.६७% गैरदलित समुदायका ७६.४७% रहेका छन् । प्रसूति पश्चात सुत्केरी महिलाको हेरचाह गर्न आवश्यक छ भन्ने दलित समुदायका ६९.४४% र गौरदलित समुदायका ७२.०६% रहेका छन् । स्त्केरी महिलाले खाने खानामा सबैभन्दा बढी भिटामिनयुक्तमा दलित समुदायका ४७.२२% र गैरदलित समुदायमा ५१.४७% रहेका छन् ।

त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुमा व्यवहार सम्बन्धी गरिएको अन्तरवार्तामा पहिलो पटक गर्भधारण भएको उमेर दुवै समुदायका सबैभन्दा बढी २०-२४ वर्षमा दलित समुदायका ३८.८९% र गैर दलित समुदायका ४१.१६% रहेका छन् । गर्भ अवस्थामा दुवै समुदायका महिलाहरु बढी मात्रामा ४ पटक गर्भ जाँच गराउन गएको पाइयो । गर्भ अवस्थामा आइरन चक्की खाएका दलित समुदायका

९१.६७% र गैर दलित समुदायका ९७.०७% रहेका छन् गर्भ अवस्था थप पौष्टिक आहार खाएका दलित समुदायका ९४.४४% र गैर दलित समुदायका ९४.१२ रहेका छन् । ४ घन्टा भन्दा बढी प्रसवव्यथा लागेका दलित समुदायका ३८.८९ % र गैर दलित समुदायका ४५.५९% रहेका छन् । दलित र गैर दलित दुवै समुदायका महिलाहरुले अस्पतालमा सबै भन्दा बढीले बच्चा जन्माएका रहेछन् । यस अध्ययन पश्चात सुझाव प्रस्तुत गर्ने क्रममा नीतिगत तहका लागि सुझावमा गर्भ तथा सुत्केरी अवस्थामा देखापर्ने विभिन्न किसिमका समस्याहरुको न्यूनीकरण गर्नका लागि सरकारले गर्भ र सुत्केरी अवस्था सम्वन्धी नीति तयार गरी प्रभावकारी रुपमा कार्यन्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने सुझाव उल्लेख गरेकी छु ।

त्यस क्षेत्रका महिलाहरुले प्रजनन् स्वास्थ्य अर्थात गर्भ र सुत्केरी अवस्था सम्बन्धी विभिन्न सघ-संस्था, आमा समूह, महिला स्वयम्सेविका आदिबाट जानकारी लिइ व्यवहारमा अपनाउन पर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी अनुसन्धान तहका सुझावमा अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताहरुले दलित र गैरदलित समुदायका महिलाहरुमा सुरक्षित मातृत्व सम्वन्धी तुलनात्मक अध्ययन शीर्षक राखी अध्ययन गर्नु पर्ने कुरा उल्लेख गरेकी छु ।

विषयसूची

क्र. सं.शीर्षक	पृष्ठ सं.
आवरण पृष्ठ	क
घोषणा पत्र	ख
सिफारिस पत्र	ग
स्वीकृति पत्र	घ
कृतज्ञताज्ञापन	ङ
शोधसार	च
विषय सूची	छ
तालिका सूची	ज
चित्र सूची	झ
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	६
१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.५ अध्ययनको महत्व	७
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा	
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन	९
२.२ अनुभवजन्य साहित्यको पुनरवलोकन	१०
२.३ पुनरवलोकनको उपदेयता	१८
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा	१९
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	
३.१ अध्ययन ढाँचा	२२
३.२ तथ्याङ्कको स्रोतहरू	२२
३.२.१ प्राथमिक स्रोत	२२

३.२.२ द्वितीय स्रोत २२
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २३
३.४ तथ्याङ्क संकलन विधि २३
३.५ नमुनाको आकार २३
३.६ अध्ययनको क्षेत्र २३
३.७तथ्याङ्क संकलन साधन २४
३.८ तथ्याङ्क संकलनका साधनको वैधता २४
३.९ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया २४
परिच्छेद चार : नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण
४.१ विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाह सम्बन्धी ज्ञानको विवरण २५
४.१.१ पहिलो गर्भवती उमेर सम्बन्धी जानकारी २६
४.१.२ गर्भजाँच गराउन जाने स्थान सम्बन्धी जानकारी २७
४.१.३ गर्भजाँचको पटक सम्बन्धी जानकारी २८
४.१.४ गर्भवती अवस्थामा टी.टी. खोप सम्बन्धी जानकारी ३०
४.१.५ सुत्केरी सामग्री वारे जानकारी ३१
४.१.६ सुत्केरी गराउने उपयुक्त ठाउँ सम्बन्धी जानकारी ३१
४.१.७ बच्चाको सालनाल काट्ने समय सम्बन्धी जानकारी ३३
४.१.८ प्रसुति प्रश्चात सुत्केरी महिलाको हेरचाह सम्बन्धी जानकारी ३४
४.१.९ सुत्केरी अवस्थामा आराम गर्ने समय सम्बन्धि जानकारी ३५
४.१.१० सुत्केरी महिलाको खाना सम्बन्धीजानकारी ३७
४.१.११ सुत्केरी पश्चात स्वास्थ्य जाँच गर्नुपर्छ पर्दैन सम्बन्धी जानकारी ३८
४.२ विवाहित महिलाको गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाह सम्बन्धी व्यवहारको स्थिति ३९
४.२.१ पहिलो गर्भाधारण हुँदाको उमेर सम्बन्धी विवरण ३९
४.२.२ गर्भजाँच सम्बन्धी विवरण ४१
४.२.३ गर्भवती अवस्थामा आइरन चक्की सम्बन्धी विवरण ४२
४.२.४ गर्भावस्थामा देखा परेका समस्याको विवरण ४३
४.२.५ गर्भावस्थामा खोप लगाए नलगाए सम्बन्धी विवरण ४४
४.२.६ गर्भावस्थामा थप पौष्टिक आहार सम्बन्धी विवरण ४४

४.२.७ सुत्केरी सल्लाहको माध्यम सम्बन्धी विवरण ४५

४.२.८ प्रसव व्यथाको समय अवधि सम्बन्धी विवरण ४७

४.२.९ बच्चा जन्माएको स्थान सम्बन्धी विवरण ४८

४.२.१० बच्चाको नाल काट्ने साधन सम्बन्धी विवरण ४९

४.२.११ सुत्केरी अवस्थामा देखा परेका खतराका लक्षण सम्बन्धी विवरण ५०

४.२.१२ प्रसुति पश्चात स्वास्थ्य जाँच सम्बन्धी विवरण ५१

४.२.१३ सुत्केरी अवस्थामा आराम गरेको समय सम्बन्धी विवरण ५२

४.३ गर्भ र सुत्केरी अवस्थाको हेरचाहमा परिवारको भूमिका सम्बन्धी विवरण ५३

४.३.१ गर्भावस्थामा आराम र व्यायम सम्बन्धी विवरण ५३

४.३.२ गर्भावस्थामा पोषिलो खानासम्बन्धी विवरण ५४

४.३.३ गर्भावस्थामा अस्पताल जान सहयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण ५५

४.३.४ गर्भावस्थामा घरको काममा सहयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण ५६

४.३.५ सुत्केरी सामग्री बाकाससम्बन्धी विवरण ५७

४.३.६ सुत्केरी अवस्थामा स्याहारमा सहयोगी व्यक्ति सम्बन्धी विवरण ५८

४.४ दलित र गैरदलित महिलाहरु वीच गर्भ र सुत्केरी अवस्था हेरचाहमा परिवारको भूमिका तुलना ६०

४.५ प्राप्ति र सारांश ६१

४.५.१ प्राप्ति ६१

४.५.२ सारांश ६३

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष ६५

५.२ सुझावहरु ६६

५.२.१ नीतिगत तहका लागि सुझाव ६६

५.२२ अभ्यास तहका लागि सुझाव ६७

५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ६७

सन्दर्भसूची

अनुसूची

तालिका सूची

तालिका नं. १ पहिलो गर्भवती उमेर सम्बन्धी जानकारी	२६
तालिका नं. २ गर्भजाँच गराउन जाने स्थान सम्बन्धी जानकारी	२८
तालिका नं. ३ गर्भजाँचको पटक सम्बन्धी जानकारी	२९
तालिका नं. ४ सुत्केरी सामग्री बारे जानकारी	३१
तालिकानं. ५ सुत्केरी गराउने उपयुक्त ठाउँ सम्बन्धी जानकारी	३२
तालिका नं. ६ बच्चाको सालनाल काट्ने समय सम्बन्धी जानकारी	३३
तालिका नं. ७सुत्केरी अवस्थामा आराम गर्ने समय सम्बन्धी जानकारी	३६
तालिका नं. ८ पहिलो गर्भाधारणको उमेर सम्बन्धी विवरण	४०
तालिका नं. ९ गर्भवती अवस्थामा आइरन चक्की सम्बन्धी विवरण	४३
तालिका नं. १०गर्भावस्थामा खोपसम्बन्धी विवरण	४४
तालिका नं. ११ सुत्केरी सल्लाहको माध्यम सम्बन्धी विवरण	४६
तालिका नं. १२सुत्केरी अवस्थामा देखा परेका खतराका लक्षण सम्बन्धी विवरण	५०
तालिका नं. १३गर्भावस्थामा आराम र व्यायम सम्बन्धी विवरण	५४
तालिका नं. १४गर्भावस्थामा अस्पताल जान सहयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण	५६

चित्र सूची

चित्र नं. १ पहिलो गर्भवती उमेर सम्बन्धी जानकारी २७

चित्र नं. २ : गर्भजाँचको पटक सम्बन्धी जानकारी २९

चित्र नं. ३ : गर्भवती अवस्थामा टी.टी. खोप सम्बन्धी जानकारी ३०

चित्र नं. ४ : सुत्केरी गराउने उपयुक्त ठाउँ सम्बन्धी जानकारी ३२

चित्र नं. ५ : बच्चाको सालनाल काट्ने समय सम्बन्धी जानकारी ३४

चित्र नं. ६ : प्रसुति प्रश्चात सुत्केरी महिलाको हेरचाह सम्बन्धी जानकारी ३५

चित्र नं. ७ : सुत्केरी अवस्थामा आराम गर्ने समय सम्बन्धि जानकारी ३६

चित्रनं. ८ सुत्केरी महिलाको खाना सम्बन्धी जानकारी ३७

चित्रनं. ९ सुत्केरी पश्चात स्वास्थ्य जाँच गर्नुपर्छ पर्दैन सम्बन्धी जानकारी ३८

चित्र नं. १० पहिलो गर्भाधारणको उमेर सम्बन्धी विवरण ४०

चित्र नं. ११ गर्भजाँच गराउन गएको सम्बन्धी विवरण ४१

चित्रनं. १२ गर्भावस्थामा देखा परेका समस्याको विवरण ४३

चित्र नं. १३ गर्भावस्थामा थप पौष्टिक आहारसम्बन्धी विवरण ४५

चित्र नं. १४ सुत्केरी सल्लाहको माध्यम सम्बन्धी विवरण ४६

चित्र नं. १५प्रसव व्यथाको समय अवधि सम्बन्धी विवरण ४७

चित्र नं. १६बच्चा जन्माएको स्थान सम्बन्धी विवरण ४८

चित्र नं. १७बच्चाको नाल काट्ने साधन सम्बन्धी विवरण ४९

चित्र नं. १८प्रसुति पश्चात स्वास्थ्य जाँच गराएको सम्बन्धी विवरण ५१

चित्र नं. १९प्रसुति पश्चात स्वास्थ्य जाँच गराएको सम्बन्धी विवरण ५२

चित्र नं. २०गर्भावस्थामा पोषिलो खानासम्बन्धी विवरण ५५

चित्र नं. २१गर्भावस्थामा घरको काममा सहयोग गर्ने व्यक्ति सम्बन्धी विवरण ५७

चित्र नं. २२सुत्केरी सामग्री वाकास ल्याउनमा सहयोगी व्यक्ति सम्बन्धीविवरण ५८

चित्र नं. २३सुत्केरी अवस्थामा स्याहारमा सहयोगी व्यक्ति सम्बन्धी विवरण ५९